

САДРИДДИН АЙНИЙ АСАРЛАРИДА “ОБ” КОМПОНЕНТЛИ ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАР ВА УЛАРНИНГ ЎЗБЕК ҲАМДА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИДАГИ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

Jamshed Norkulovich Mirzoyev

Samarqand davlat chet tillar institute “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” kafedrası o‘qituvchisi

ARTICLE INFO.

Калит сўзлар: фразеологик бирлик, “об” компоненти, қиёсий таҳлил, бадиий таржима, миллий-маданий образ, адабиёт, идиома, мақол.

Аннотация

Мазкур мақолада тожик ва ўзбек адабиётининг йирик намояндаларидан бири Садриддин Айний асарларида учрайдиган “об” компоненти иштирок этган фразеологик бирликлар қиёсий-типологик жиҳатдан таҳлил қилинган. Тадқиқот объекти сифатида ёзувчининг “Марги судхўр” асари танланиб, унда қўлланган “об” компонентли фразеологик бирликлар ўзбек ва инглиз тилларидаги таржима вариантлари билан солиштирилган. Таҳлил жараёнида фразеологик бирликларнинг семантик хусусиятлари, образлилик даражаси ва миллий-маданий мазмуни очиб берилган. Шунингдек, бадиий таржима жараёнида фразеологик бирликларнинг сақланиши ёки нейтраллашуви масалалари кўриб чиқилган. Мақола материаллари қиёсий тилшунослик, фразеология ва таржима назарияси соҳалари учун назарий ҳамда амалий аҳамиятга эга.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2026 LWAB.

Кириш

Фразеологик бирликлар ҳар бир тилнинг миллий-маданий хусусиятларини, халқнинг дунёқараши ва тафаккур тарзини ёрқин ифодаловчи муҳим лексик қатлам ҳисобланади. Айниқса, бадиий адабиётда фразеологик бирликлар қаҳрамон характери, ижтимоий муҳит ва муаллиф позициясини очиб беришда катта роль ўйнайди. Шу жиҳатдан Садриддин Айний асарлари тилнинг бой фразеологик имкониятларини ўрганиш учун қимматли манба ҳисобланади.

Табиат унсурлари, хусусан “**об / сув / water**” компоненти иштирок этган фразеологик бирликлар тожик, ўзбек ва инглиз тилларида кенг тарқалган бўлиб, улар ҳаёт, умид, ризқ, очкўзлик, таъсирчанлик каби тушунчаларни ифодалашда хизмат қилади. Мазкур мақолада Садриддин Айнийнинг “*Марги судхўр*” асарида учрайдиган “об” компонентли фразеологик бирликлар ўзбек ва инглиз тилларидаги эквивалентлари билан қиёсий таҳлил қилинади.

Тадқиқотнинг асосий мақсади — Садриддин Айний асарларидаги “об” компонентли фразеологик бирликларни аниқлаш, уларнинг семантик хусусиятларини очиб бериш ва таржима жараёнида юзага келадиган ўзгаришларни таҳлил қилишдан иборат.

Тожик тилида “об” компоненти иштирок этган фразеологик бирликлар кўп ҳолларда ҳаётнинг

узлуксизлиги, умид, таъсир, очкўзлик ва манфаат тушунчаларини ифодалайди. Бу ҳолат ўзбек тилидаги “сув” ҳамда инглиз тилидаги “water” компонентли фразеологик бирликлар билан маъно жиҳатдан яқинликка эга. Масалан, асардаги қуйидаги иборага эътибор қаратамиз:

– *Хуб, бонки шумо, ки пули ман дар вай аст, ҳанўз побарҷост, «то реша дар об аст, умеди самар аст» гуфтаанд. (Марғи судхўр, с.167)*

Мазкур мақола ҳозирги тожик фразеологик изоҳли луғатида “то қувват дар бадан ҳаст ва фурсат аз даст нарафтааст, умеди беҳбудӣ ва комёбӣ ҳаст”¹ яъни, танда кучу қувват бор экан, қўлда фурсат бор экан, яхшиликдан, муваффақиятдан умид бор, деб таъриф берилган. Бу фразеологик бирлик инсон ҳар қандай ҳолатда ҳали имконият мавжуд экан, умид узмаслиги кераклиги маъносини англатади. Ўзбек тилида бу ибора:

"Hayr, mening pulim kassasida bo'lgan sizning bank hozircha sog', tinch-ku. «Ildizi suvda bo'lgan daraxtdan meva umid qilish mumkin», deganlar." (Sudxo'ring o'limi, b.143)

деб таржима қилинган бўлиб, маъно жиҳатдан тўлиқ сақланган. Инглиз тилида эса у тўғридан-тўғри образ сақланмаган ҳолда:

“Well, my money is still in your bank, and they say, “While there is life, there is hope.” (The Death of the Usurer, p.194)

мақоли орқали берилган. Бу ҳолат таржима жараёнида образий эквивалент эмас, балки семантик эквивалент танланганини кўрсатади.

Асарда “об” компоненти инсоннинг билим ва маҳоратини ифодалашда ҳам қўлланилган:

Баъд аз он ки ман дар пеши ӯ шашмақомро об карда хўрдам, маро ҳамроҳи худ ба меҳмониҳо бурдан гирифт. (Марғи судхўр, с.27)

Ушбу фразеологик бирлик тожик тилида “бир нарсани жуда яхши ўзлаштирмак, мукамал билмок” маъносини англатади. Ўзбек тилида у:

Shogirdligimning oxirlarida shashmaqomni suv qilib ichgan edim, u meni bazmlarga, o'zi bilan birga olib boradigan bo'ldi. (Sudxo'ring o'limi, b.22)

шаклида образ сақланган ҳолда берилган. Инглиз тилида эса мазкур ибора:

When I mastered Shashmaqom as his student, he started taking me to dinner parties. (The Death of the Usurer, p.55)

тарзида нейтрал лексик бирлик орқали ифодаланган. Бу ерда фразеологик образ бутунлай йўқолган бўлиб, таржимада маъно устувор қўйилган.

Қуйидаги мисолда “об гирифтган” ибораси таъсир ўтказиш, бошқаларга юқиш маъносини билдиради:

Ў, албатта, дар вақти мурофия гапҳои насту баланд хоҳад зад, аҷаб нест, ки аз вай сабақ гирифта думчаи дигаронаи ҳам об гирад. (Марғи судхўр, с.125)

Ўзбек таржимасида бу маъно кенгайтирилиб, изоҳли шаклда берилган;

Boshqalarning ishlarini bitkazgandan keyin, ularni chaqirib so'raysiz, bo'lmasa ular murofaa vaqtida past-baland gapirib, boshqalarning ham buzilishlariga sabab bo'ladilar. (Sudxo'ring o'limi, b.86)

Инглиз тилида эса:

He might change his words during the trial, and others could learn from his example. (The Death of

¹ Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ). Ҷилди якум. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, Душанбе, 1963 – с.889, №55.

the Usurer, p.152)

деб умумий лексик восита билан ифодаланган. Бу ҳолат ҳам фразеологик бирликларни таржима қилишда кўпинча десемантизация юз беришини кўрсатади.

Асардаги “об” компоненти иштирок этган кейинги фразеологик бирликда очкўзлик ва нафси ифодалашда ҳам самарали фойдаланилган:

Қоришкамба ин «ғўсфанди фарбеҳи ба пои худ омада»-ро дида, оби даҳонаш рафта, гулўяш хориш кардан гирифт. (Марғи судхўр, с. 101).

Бу ибора инсоннинг кўрган нарсасига қаттиқ қизиқиб кетиши, нафси кўзғалиб кетишини англатади. Ўзбек таржимасида эса мазкур фразеологик бирлик бутунлай тушириб қолдирилгани кузатилади, бу эса таржимада миллий образни сақлаш муаммосини кўрсатади.

Qori Ishkamba “bunday yog‘liq o‘lja qanday bo‘lib qishloq o‘limsaxo‘rlar changaliga tushmay, menga kelibdi, bu orada biron tuzoq yo‘qmikin”, deb shubhalanib dehqondan so‘radi... (Sudxo‘rning o‘limi, b.54).

Инглиз тилида мазкур фразеологик бирлик:

As Qori Ishkamba encountered this “fat sheep that came on its own feet”, he couldn’t help but salivate and feel a sense of greed. (The Death of the Usurer, p.128).

деб берилган бўлиб, образ қисман сақланган.

Қуйидаги мисолда “**на ғами обу на ғами ҳезум**” ибораси тирикчилик ташвишларидан холи бўлиш маъносини англатади:

- *Ҳарғиз! Модом ки дар хонаи дўстон ошу нони тайёр ҳаст, чаро дар хона деғу дуд кунонда ва пулери, ки ба сад машаққат меёбам, харч карда ош пазонда хўрам? «**Чон хонаи мардум, на ғами обу на ғами ҳезум!**»² гуфтаанд касони хирадманд, – гуфт Қоришкамба ва монанди он касе, ки дар гуфтор аз вай аз ғайри қасд хатое сар бар зада бошад, оҳангаширо якбора дигар карда илова намуд: – Не, дурўғ шуд, соле ду бор дар хонаи худ ҳам ош мехўрам. (Марғи судхўр, с.53).*

Ўзбек таржимасида бу мазмун қисман сақланган, инглиз тилида эса маъно изоҳ йўли билан берилган. Бу ҳолат ҳам фразеологик бирликларни тўғридан-тўғри таржима қилиш имконияти ҳар доим мавжуд эмаслигини кўрсатади.

-*Sira yemaganman. Modomiki, oshnalar uyida tayyor osh topilar ekan, nega o‘z uyimda qozon-tovoq qilib o‘tiray? Nega yuz ming mashaqqat bilan topgan pulimni bekorga isrof qilay, -deb bir oz jim turgandan keyin, yana davom etdi:*

-Gapim yolg‘on bo‘lmasin, yilda ikki marta o‘z uyimdan osh yeyman. (Sudxo‘rning o‘limi, b.47).

*“Never! Since there is ready-made pilaf and bread at my friends’ houses, why should I make a mess in my house and spend the money that I’ve earned so hard on getting pilaf cooked? The wise people say that **when you are at someone else’s place, you don’t have to worry about water and firewood,**” said Qori Ishkamba, and then as if realising an unintended mistake, he changed the tone of his speech and added. “No, I lied. Twice a year, I do eat pilaf in my house too.” (The Death of the Usurer, p.80)*

Хулоса

Садриддин Айнийнинг “Марғи судхўр” асари мисолида “об” компоненти иштирок этган фразеологик бирликларни таҳлил қилиш тожик адабий тилининг образли лексикаси қанчалар бой эканини кўрсатади. Ушбу фразеологик бирликлар миллий маданият, ижтимоий воқелик ва

² ба тарзи шўҳй дар ҳаққи касе ки ҳамеша мехмонгардӣ мекунад, меғўянд.

халқнинг дунёқарашига хос қийматлар, хусусан умид, малака, таъсир, очқўзлик ва кундалик турмуш муаммоларини ифодалайди.

Қиёсий таҳил натижалари шуни кўрсатдики, ўзбек таржималарида кўп ҳолларда тожик фразеологик бирликларининг образли мазмуни ва семантик тузилиши сақланиб, “об/сув” компоненти кўпроқ очик ҳолда қолдирилади. Бироқ инглиз таржималарида кўпинча образийлик ўрнига семантик эквивалент устувор қўйилади, натижада фразеологик бирликлар нейтрал лексик конструкциялар билан алмаштирилиб, уларнинг метафора ёрқинлиги камаяди.

Бу ҳолат фразеологик бирликларни таржима қилишда миллий маданий контекстни сақлашнинг қийинлигини кўрсатади. Тадқиқотнинг натижалари қиёсий фразеология ва таржима назарияси соҳаларидаги илмий изланишлар учун муҳимдир.

ADABIYOTLAR

1. Айни Садриддин. Марги судхўр. – Қисса - Душанбе, 2010, «Адиб», 220 сах.
2. Ayniy Sadriddin. Sudxo‘rning o‘limi.- Qissa. – Toshkent. «Yoshlar nashriyot uyi», 2018. – 152 bet.
3. Айни Садриддин. Смерть ростовщика: (Повесть и очерк: Пер. с тадж.) – Душанбе: Адиб, 1987. – 224 с.
4. Ayni Sadriddin. The Death of the Usurer. - Story. – Dushanbe, 2024, “R-graph”, 296 p.
5. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ). Ҷилди якум. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, Душанбе, 1963 – 971 с.
6. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ). Ҷилди дуюм. Нашриёти «ИРФОН», Душанбе, 1964 – 807 с.
7. I.G‘afurov, O.Mo‘minov, N.Qambarov, “Tarjima nazariyasi”, o‘quv qo‘llanma, T. 2012. 157 b.
8. Ibayev A.J. Komparativ sintaktik qurilmalar tilshunoslikning o‘rganish obyekti sifatida// “So‘z san’ati” xalqaro jurnali. –Toshkent, 2021. –№1. –B. 97-102. (10.00.00.№31)
9. Jamshed, M. (2023). COMMUNICATIVE ASPECT OF TEACHING ENGLISH AS A SPECIALTY. *THE ROLE OF SCIENCE AND INNOVATION IN THE MODERN WORLD*, 2(4), 123-129.
10. Мачидов Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик, (Дастури таълимӣ), Душанбе, 1982, 107 с.
11. MIRZOYEV, J. HOFIZ SHEROZIY G‘AZALIDAGI NOZIK JIHATLARINING TARJIMADA BERILISHI.(FORS-INGLIZ TILLARI MISOLIDA). *УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА Учредители: Общество с ограниченной ответственностью Коллоквиум*, 83-85.
12. Norkulovich, M. J. (2023). SADRIDDIN AYNIYNING “ESKI MAKTAB” POVESTIDAGI FRAZELOGIK BIRLIKLAR TARJIMASINING QIYOSIY TAHLILI (TOJIK, O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA). *TALIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(7), 37-41.
13. Мирзоев, Ж. (2024). “Ko‘z” komponentli frazeologik birliklarning tasnifi va ularning semantik xususiyatlari (S. Ayniyning “Eski maktab” povesti misolida). *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*, 2(1), 6-12.
14. Mirzoyev, J. N. (2024). “Sudxo‘rning O‘limi” Asarida Qo‘llanilgan Somatik Frazelogizmlar Tarjimasining Tahlili. *Miasto Przyszłości*, 45, 401-405.
15. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изохли фразеологик луғати. – Тошкент, “Ўқитувчи” нашриёти, 1978, - 407 б.

16. Ғ. Саломов. Таржима назарияси асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: “Ўқитувчи” нашриёти, 1983, - 232 б.
17. Шодиев С. Парафразалар ва уларнинг деривацион хусусиятлари // Ўзбекистон хорижий тиллар(электрон илмий-методик журнал). - Тошкент, 2017. -№2,16. –Б.246-250. (10.00.00. №17)
18. Shodiyev S. Set phrase as a Syntactic Phenomenon // International Journal of Science and Reseach(IJSR). Volume 8 Issue 10, October, 2019.–P. 867-869 (№23. SJIF: 7.426)
19. Asror, Y. (2023). LINGVOKULTUROLOGIK VA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR TARJIMASIDA LEKSIKOGRAFIYANING QO ‘LLANISH O ‘RNI VA AHAMIYATI. IQRO JURNALI, 1(2), 311-316.